

COLLOQUI «FOURTEENTH-CENTURY CLASSICISM: BERNAT METGE AND PETRARCH»

GEMMA PELLISSA

Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
germmapellissa@gmail.com

El 12 de febrer de 2010 s'ha celebrat al Warburg Institute el col·loqui «Fourteenth-century Classicism: Bernat Metge and Petrarch», organitzat per Lluís Cabré (UAB), Alejandro Coroleu (ICREA-UAB) i Jill Kraye (Warburg Institute).

El Warburg Institute ara forma part de la School of Advanced Study de la Universitat de Londres però té una llarga història. Parteix de la biblioteca particular d'Aby Warburg a Hamburg, traslladada a Londres per Fritz Saxl fugint del règim nazi. Des de llavors, i en particular sota la direcció d'Ernst H. Gombrich, el Warburg ha esdevingut un centre de prestigi mundial per a l'estudi de la tradició clàssica en tots els seus vessants, un lloc particularment cosmopolita: sobre la base de la cultura grecollatina, ha agermanat la tradició d'estudis centreeuropea amb l'angloamericana, donant sempre un paper major a la italiana, a l'Humanisme i al Renaixement. Per aquesta confluència, i per l'excel·lència dels seus fons —que inclouen una biblioteca classificada amb un criteri temàtic únic i un arxiu iconogràfic igualment singular—, és un lloc de reunió d'investigadors i estudiants de tot el món. Ha estat, doncs, un privilegi presentar-hi per primera vegada un autor de la literatura catalana medieval.

Jill Kraye, catedràtica de Filosofia del Renaixement i actual responsable de la biblioteca del Warburg, va presentar el col·loqui, remarcant-ne la simpatia amb l'esperit de l'Institut: fidel a la tradició clàssica, i doncs a l'obra de Petrarca i els seus seguidors; satisfet de la vocació cosmopolita, perquè participaven en el col·loqui estudiosos d'Alemanya, Itàlia i la Gran Bretanya, a més dels catalans; amatent a qualsevol novetat en la investigació, i Bernat Metge —va remarcar— no ha tingut l'atenció internacional que la seva obra mereix.

El col·loqui es va difondre a través de múltiples pàgines web, com ara la de la Society for Renaissance Studies, la de l'Association of Hispanists of Great Britain and Ireland i la del Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas. La jornada va comptar amb una quarantena d'assistents, incloent-hi els d'origen català vinguts expressament, membres del Warburg, hispanistes britànics i altres interessats d'arreu.

S'hi van presentar les següents contribucions:

LOLA BADIA (Universitat de Barcelona)

«Il *Sogno* di Bernat Metge e coloro “che l’anima col corpo morta fanno”» (Inf. 10.15)

Lola Badia va partir de la diferència entre les fonts del *Llibre de Fortuna i Prudència* (basat en la poesia allegòrica d’Alà de Lille, amb influència del *Roman de la Rose*) i de *Lo somni* (que beu de l’obra de Boccaccio i Petrarca) per plantejar la utilització i el desenvolupament de certs arguments filosòfics en aquestes obres, especialment en la figura del personatge Bernat.

L’argument del *Llibre de Fortuna* i el de *Lo somni* són equivalents: el protagonista, presentat gairebé com un heretge, està desconsolat; per conhortar-lo apareix una figura d’autoritat —Prudència en la primera obra, l’esperit del difunt Joan I en la segona—, deutora de *La consolació de filosofia* de Boeci, que dialoga amb Bernat sobre qüestions de fe. Al *Llibre de Fortuna* el desconsol de Bernat és causat per la creença que la manca d’ordre, justícia i mesura que veu al món són incompatibles amb l’existència d’un Déu omnipotent, mentre que a *Lo somni* és el dubte sobre la immortalitat de l’ànima el que desespera el protagonista.

Metge és el primer autor català que fa un ús literari del diàleg per influència de Petrarca. Aquest recurs li permet mostrar dos discursos diversos: el del descregut, que es defineix com a malalt i ignorant en tots dos textos, i el de l’interlocutor, basat en els raonaments de l’escolàstica, el platonisme i l’aristotelisme cristians. Es podria considerar que el protagonista del *Llibre de Fortuna* combrega amb el pensament averroista perquè nega la llibertat individual i dubta de l’omnipotència de Déu; el de *Lo somni* és definit per Joan I com a epicuri i se l’acusa de confondre la raó amb la imaginació. Bernat acaba curant-se, i resta consolat, en totes dues obres, gràcies a l’argumentació dels interlocutors basada en els dogmes del cristianisme, però tot i així segueix comportant-se de la mateixa manera que abans de l’aparició de Prudència i de Joan I, respectivament. L’ambigüitat del text ha estat motiu de nombroses discussions ideològiques, però més enllà dels raonaments filosòfics que Metge utilitza hi ha la voluntat de vehicular un discurs literari i no filosòfic.

LLUÍS CABRÉ (Universitat Autònoma de Barcelona) i ALEJANDRO COROLEU (ICREA-Universitat Autònoma de Barcelona)

«The arrival of the Latin Petrarch in the Crown of Aragon: Bernat Metge’s *Griselda*»

Els ponents van analitzar les fonts que Metge utilitzà per a la traducció de la història de Griselda el 1388. Es tracta de la primera traducció del Petrarca llatí a la Península ibèrica, tot i que l’autor ja hi era conegut i gaudia de prestigi, com prova la carta que Pere Des-Pont adreçà a Lluís Carbonell l’any 1386, on es refereix a la reputació de Petrarca i a dues de les seves obres, les *Seniles* i el *De vita solitaria*.

A través d’exemples textuals, mostraren com la confrontació del text de Metge amb el de Petrarca en llatí (*Seniles* XVII. 3-4) i el de Philippe de Mézières en

francès (1387) revelen que l'autor català no se serveix tan sols de la *Griseldis*, sinó que utilitzà el francès com a segona font. La traducció de Metge s'adreça a un públic cortesà.

Una altra de les singularitats de la traducció de Metge és la incorporació de remarques que Petrarca anota a les *Seniles* en referència a la pròpia versió de la *Griselda* i que no apareixen ni en la traducció de De Mézières ni en altres adaptacions. Una d'aquestes és la defensa de Petrarca de la versemblança de la història, que Metge segueix tot afegint-hi informació sobre els personatges clàssics que Petrarca anomena. Els paral·lelismes entre el text de Metge i l'apartat *De amore coniugali* dels *Dits i fets memorables* (IV. 6.5) de Valeri Màxim mostren que aquesta darrera obra és la font de la informació i dels exemples clàssics que Metge afegeix a l'adaptació de Petrarca. L'autor comet un error en identificar Varró en lloc de Brutus com el marit de Pòrcia, per bé que el rectificarà a *Lo somni* (IV. 11-12).

ROMANA BROVIA (Universitat di Torino)

«Per una storia del petrarchismo latino: il caso del *De remediis utriusque fortune* in Francia (secoli XIV-XV)»

Romana Brovia va destacar el lloc preeminent que ocupa el *De remediis utriusque fortune* en el panorama cultural europeu des de final del segle XIV a l'inici del XVI. Se centrà en l'estudi del fenomen a França, on l'èxit del *De remediis* era superior al de la Bíblia. Aquest text contribuï a difondre la cultura clàssica juntament amb altres obres d'enciclopedisme medieval.

La presència d'obres de Petrarca en aquesta època és notable als alts estaments socials: s'enregistra a la cúria pontifícia d'Avinyó des del papa Urbà V (a la biblioteca privada de Pere de Luna s'hi trobaven manuscrits petrarquescos, que l'any 1423 es documenten a Peníscola amb el canvi de residència de la cúria papal), a la Universitat d'Avinyó, a la cancelleria parisenca, que prendrà Petrarca com a model retòric, i als principals monestirs francesos.

Brovia cridà l'atenció sobre la diversitat de formes en què circulà el *De remediis* a França. Fou traduït al francès per a un públic cortesà, però al nord de França també es llegia en llatí. No era habitual que se'n respectés la forma de diàleg, ni la intenció, ja que les reescriptures reduïen l'obra al seu significat espiritual: el Petrarca llatí era considerat una autoritat moral. Durant el segle XV desapareixen les edicions franceses i flamenques del *De remediis* i les úniques publicacions de l'obra són alemanyes.

STEFANO MARIA CINGOLANI (Universitat Autònoma de Barcelona)

«Bernat Metge e gli auctores: da Cicerone a Petrarca, passando per Virgilio, Boezio e Boccaccio»

Cingolani va fer una proposta de reconstrucció de la biblioteca mental de Bernat Metge a *Lo somni*, obra de la maduresa artística de l'autor, tot advertint

que tan important com conèixer les lectures de Metge és entendre com les va llegir i utilitzar en la seva obra.

Metge usa fonts cristianes que mostren una formació religiosa àmplia per tractar-se d'un laic, més enllà de lectures devocionals i penitencials: els *Diàlegs* de sant Gregori, Ramon Llull, la *Summa contra gentiles* de Tomàs d'Aquino, textos escolàstics. I usa també fonts modernes: la *Commedia* de Dante, el *Corbaccio* de Boccaccio, el *De remediis*, el *Secretum* i les *Familiars* de Petrarca, i les *Històries troianes* de Guido delle Colonne, segurament en traducció catalana. Però les seves fonts principals són clàssiques: les *Tusculanes*, el *De amicitia*, el *De senectute* i el *De natura deorum* de Ciceró, el comentari de Macrobi al *Somniun Scipionis*, les *Metamorfosis* i potser les epístoles d'Ovidi, Valeri Màxim, la *Farsàlia* de Lucà i les *Sàtires* de Juvenal.

Metge utilitza aquests materials de forma integradora, de manera que parteix d'una font que li forneix arguments sobre la qüestió que debat Bernat amb els seus interlocutors i la complementa amb una altra font per crear un discurs literari nou. És palesa la voluntat de l'autor d'inscriure's en la tradició clàssica de la qual parteix.

A partir de l'anàlisi del tractament del gènere consolatori a *Lo somni* Cingolani mostrarà la suma d'autors i materials de la tradició literària que Metge considera més significatius i que utilitza en l'elaboració del discurs consolatori de l'obra. El resultat és un text nou que no respon a les normes del gènere.

Per acabar, Cingolani plantejà en quin públic devia pensar Metge quan escribia *Lo somni*, quina mena de lectors devien ser capaços de reconèixer les al·lusions intertextuals i de desxifrar el joc intel·lectual i d'interpretació de l'obra.

ENRICO FENZI (Universitat de Gènova)

«Petrarca contro Aristotele»

Fenzi partí de la citació següent de *Lo somni* (I. 8): «Aristòtil, que après de Plató s'acostà més a la veritat» per argumentar que Metge no estableix una relació d'oposició entre Plató i Aristòtil, sinó de jerarquia. L'autor comparteix amb Petrarca la idea que a Plató li ha mancat menys que a Aristòtil —el filòsof per antonomàsia— per arribar a entendre-ho tot. El fet que Petrarca situï Plató per davant d'Aristòtil implica un canvi cultural en el qual hem de situar Metge.

Tot i les equivalències entre el pensament de Plató i el de Metge a *Lo somni* i la coincidència del filòsof amb Bernat en defensar la immortalitat dels animals en I. 23, l'autor es guarda d'utilitzar Plató com a argument d'autoritat en el debat sobre aquesta qüestió. Segons Fenzi, Metge ho evita per no posar una afirmació herètica en boca del protagonista, que només expressa una «opinió». En aquest punt del discurs, quan Bernat ja s'ha convertit i creu en la immortalitat de l'ànima, l'autor torna a jugar amb l'ambigüitat del text, i el personatge posa en dubte que els animals no tinguin una ànima amb les mateixes característiques que els humans. Fenzi opinà que d'aquest argument a defensar que també la matèria és

eterna, com creia Aristòtil, només hi ha un pas. Però el més rellevant d'aquest fragment és que l'autor introdueix al debat la possibilitat de creure en l'eternitat des d'una perspectiva pagana, la dels filòsofs.

Fenzi també reflexionà sobre el valor positiu del mot *opinió* a *Lo somni*, que contrasta amb les connotacions negatives que s'hi han associat tradicionalment en obres com el *De remediis* de Petrarca. A partir de l'anàlisi del diàleg sobre el significat d'«opinió» i «ciència certa» entre Bernat i el rei Joan, Fenzi conclou que una possible interpretació del passatge revela que, per al protagonista, *opinió* adquireix les connotacions positives de la ciència en la mesura que l'ésser humà no pot conèixer res més enllà dels seus límits i que el màxim a què pot aspirar és a formular opinions, creences sobre el món.

Fenzi encara apuntà una darrera qüestió, la Immaculada Concepció i el Cisma d'Occident (llibre II), que posa en joc els mateixos mecanismes d'ambigüitat que impedeixen saber què pensava realment l'autor de *Lo somni*. Un cop més, Metge utilitza Petrarca com a referència. L'anàlisi del text posa de manifest que Metge, tot i no manifestar-se partidari d'un dels dos papes, critica el procediment que ha desembocat en el Cisma i posa en boca del diable l'acusació en contra del partit pres per Joan I. El rei s'autoinculpa i explica que per aquesta raó no pot anar al Paradís, de manera que es pot entendre que el diable té raó.

JAUME TORRÓ (Universitat de Girona)

«Il *Secretum* di Petrarca e la confessione in sogno di Bernat Metge»

Torró reivindicà una lectura de *Lo somni* que, més enllà del context en què s'escriu —el conflicte dinàstic en la successió de Joan I i l'empresonament dels seus consellers, entre els quals Metge—, parteixi de la influència del *Secretum* de Petrarca en la creació literària de l'obra, ja observada per Martí de Riquer el 1933.

La intenció de l'autor és demostrar la fidelitat a la corona i la pròpia integritat moral, a través del diàleg de temàtica religiosa entre el personatge Bernat i el difunt Joan I. Les fonts principals de *Lo somni* —la *Consolació de la filosofia* de Boeci, les *Confessions* de Sant Agustí i el *Somnium Scipionis*— ajuden a travar un discurs literari que vol ser una confessió moral per guanyar-se el nou rei; però és en el *Secretum* —una de les obres més ambicioses del Petrarca llatí, molt preuada durant el segle xv— que Metge troba el model de diàleg íntim de l'obra.

Torró comparà *Lo somni* amb el *Secretum* a través d'evidències textuales per tal de mostrar-ne la influència en l'*Apologia* i *Lo somni*. De la mateixa manera que al *Secretum* Francesco reivindica l'oci literari, quan Bernat al llibre III defensa l'amor es posiciona a favor de la lírica cortesa i el *roman courtois*, justament al contrari del que proposa una altra de les fonts de *Lo somni*, el *Corbaccio*. La cort de Joan I es basava en els principis de la gentilesa i l'elegància i, com a cortesa culte i virtuós des del punt de vista moral Metge, es presenta al nou rei Martí I.

Torró va cridar l'atenció sobre l'excel·lència del diàleg de *Lo somni*, l'únic descendent del *Secretum*, una obra que no va arribar a crear gènere.

ROGER FRIEDLEIN (Ruhr-Universität Bochum)

«Bernat Metge's *Lo somni* and the tradition of transgressing the *consolatio* model»

Friedlein proposà una lectura de *Lo somni* com a transgressió del model de literatura consolatòria. El màxim representant d'aquest gènere és la *Consolació de filosofia* de Boeci —font de *Lo somni*— en què el protagonista, pres del desconsol a l'inici de l'obra, és conhortat en el transcurs del diàleg amb Filosofia. Hi ha, doncs, una progressió des del malestar inicial fins a la consecució del consol. En canvi, l'estructura de *Lo somni* actuaria en sentit contrari. Tot i que el Bernat de l'inici del llibre I s'adorm pensatiu i preocupat, el diàleg amb l'ànima de Joan I sobre la immortalitat de l'ànima li dóna consol. En canvi, al final del llibre II es mostra perplex perquè el rei no li pot acabar de revelar el futur. Hi ha un parèntesi en el procés de desconsolació de Bernat durant la narració poètica d'Orfeu, en què el protagonista sent un plaer que es veu truncat per la discussió amb Tirèsies. Al final del llibre IV, en què debat sobre l'amor amb aquest personatge, no queda rastre del conhort que sentia Bernat a la fi del llibre I, sinó que es desperta «fort trist e desconsolat». Després de l'itinerari a través de «filòsofs, doctors i poetes» (III. 8) —no és casual pel que fa a l'estructura que s'indiqui aquesta progressió dels arguments filosòfics a la poesia passant per la doctrina en diversos punts del text— Bernat segueix desconsolat.

Friedlein va mostrar el seu interès a estudiar en un futur *Lo somni* en relació amb les obres que s'inscriuen dins de la literatura consolatòria però que transgredeixen el gènere, com és el cas de *Lo desconhort* de Ramon Llull i del *Secretum* de Petrarca.

Altres aspectes que es van tractar a la ponència són la presència del factor temps al llarg de tots els diàlegs de *Lo somni* i l'èmfasi de l'autor en els verbs que fan referència a l'acció de la parla, a partir d'exemples que ho il·lustren.

BARRY TAYLOR (The British Library)

«Bernat Metge in the Context of Hispanic Ciceronianism»

El cas de Metge, va afirmar Taylor, és interessant ja que la seva obra coincideix amb una època en què es produeixen descobriments de diverses obres ciceronianes. Cap d'aquestes novetats, però, no forma part del grup de textos presents a *Lo somni* i en això Metge no s'allunya gaire dels seus contemporanis hispànics, tal com es pot veure repassant les traduccions de Ciceró al català, a l'aragonès i al castellà, o observant la presència d'obres retòriques (*De inventio-ne*, *Ad Herennium*, però no *De oratore*).

Taylor va analitzar també diversos aspectes de l'estil ciceronià (incloent el període i l'ús de *cursus*), tot descrivint textos coetanis en català i en castellà, especialment cartes de la cancelleria i fragments d'Enrique de Villena. Els trets llatins de la sintaxi de Metge són clars, com ja va observar Anfós Par. La presència de

cursus no ho és tant, però s'hi poden trobar en cartes reials potser amb més freqüència que en la prosa de Villena.

El debat, més enllà dels aclariments i les precisions, va ser vivaç i fructífer. Jane Whetnall va demanar sobre la lectura directa del *Decameron* en el *Valter e Griselda* (Cabré i Coroleu), i es va respondre que, segons Giuseppe Tavani, hi era. A propòsit de les fonts de *Lo somni* (Cingolani), Jill Kraye va preguntar sobre la presència dels Pares de l'Església, i Jaume Torró la va confirmar recordant el *De anima* de Cassiodor. També es va discutir sobre la influència, o no, del *De natura deorum* ciceronià; Lluís Cabré va observar que no formava part del grup d'obres morals amb difusió escolar. A propòsit de la difusió de Petrarca (Brovia), Lola Badia destacà l'interès d'estudiar l'entorn d'Avinyó i les traces que hagi pogut deixar el convent dels celestins a Barcelona. Sobre la influència del *Secretum* (Torró), Enrico Fenzi va intervenir per precisar que la recepció d'aquesta obra al segle XIV és encara del tot desconeguda, i que la imitació de Metge sembla singular; segons Fenzi, Metge és el primer europeu a adonar-se que un discurs intel·lectual modern i elevat s'havia de fer amb el model de Petrarca. Responent a les preguntes, Roger Friedlein va explicar la necessitat de situar la sofisticada estructura del diàleg de Metge en la tradició de Boeci i fins al *Secretum*, matèria que ara està estudiant. Barry Taylor va precisar que creia que Metge, si bé recorria al Ciceró medieval i amb un estil no gaire diferent del d'altres prosistes hispànics, es caracteritzava pel domini moderat dels recursos llatinitzants: els controlava sense exhibir-los massa; la qüestió del *cursus* en vernacle —de mal assegurar, en opinió de Lola Badia— s'hauria de confirmar, o no, estudiant les cartes de Metge en llatí.